

DARIO PADOVAN

Professor del Departament de Sociologia de la Universitat de Pàdua

1. ELS INDICADORS: INTRODUCCIÓ METODOLÒGICA

Moltes de les publicacions sobre criminologia i sociologia recents estudien la crisi de la política criminal que afecta els països occidentals. Els models que es plantegen en aquests documents sovint interpreten el fenomen d'una manera molt simple i presenten com a element característic de la situació una «por de la delinqüència» difusa, persistent i inextirpable. Tanmateix, les pors, preocupacions i reivindicacions són tan heterogènies que cap dels models esmentats no pot demostrar de manera totalment fiable i en termes mecanicistes que la seva proliferació sigui una reacció a l'augment de la delinqüència. Més aviat, caldria considerar el delicte com un fenomen al voltant del qual es materialitzen una sèrie de preocupacions i ànsies, indicadors específics de dificultats d'integració social més àmplies i que les institucions no aconsegueixen afrontar eficaçment.

Aquestes reflexions preliminars tenen com a objectiu assenyalar les dificultats que implica la creació d'instruments i mètodes per a mesurar i interpretar aquests sentiments. Les dificultats de posar en relleu i de mesurar fenòmens com la inseguretat i la por són evidents per a tothom, tant per als sociòlegs del passat, com Vilfredo Pareto, interessats en els sentiments, i les emocions, com per als sociòlegs actuals. Les preocupacions i les pors, que de vegades poden ser inconscients, no sempre són fàcils d'exterioritzar, fins i tot en el cas que l'individu en sigui conscient. Pel que fa a la seva mesura, les tècniques adoptades poden ser arbitràries, ja que cap criteri científic no és capaç de valorar amb exactitud la intensitat d'aquests sentiments. A més, cal tenir en compte que totes les investigacions estan influïdes d'una manera o altra per les hipòtesis en les quals es basen, és a dir, pels aspectes que plantegen i que, en aquest cas, es poden reduir a la relació entre delinqüència i inseguretat. Nosaltres mantenim que no es pot donar aquesta relació per suposada.

Cal ser conscient que la formulació d'indicadors per a valorar el desenvolupa-

ment dels fenòmens socials (ja sigui la inseguretat o altres fenòmens, com ara el racisme o les desigualtats) sovint els simplifica i en redueix la complexitat. Si bé l'objectiu de les ciències socials és reduir i fer intel·ligible la complexitat dels fenòmens socials, cal no excedir-se en aquesta simplificació. Els indicadors combinen de manera sintètica moltes variables i simplifiquen de forma extraordinària la realitat; és per això que cal fer-ne un ús moderat i prudent. Són molt útils perquè defineixen la progressió i les relacions d'un fenomen social de manera concisa i, a diferència de les xifres i les estadístiques, constitueixen un vincle entre les dades detallades i la interpretació corresponent.

Els indicadors representen l'acció combinada de diferents variables sobre un fenomen concret i la sintetitzen. Són finestres que ofereixen imatges fugaces d'un context més ampli que ens interessa i que indiquen, amb relativa certitud, quina evolució segueix un aspecte concret de la nostra societat. Gràcies a la seva variabilitat temporal i espacial, no només defineixen els canvis relatius a un fenomen, sinó que també poden proporcionar indicacions d'interès i valuoses sobre l'obtenció de determinats objectius en un pla operatiu. Per tant, els indicadors són útils quan es contrasten en diferents circumstàncies temporals i espacials, quan defineixen la tendència d'un fenomen i quan comparen diferents contextos socials, que en el nostre cas són diferents medis urbans.

2. INDICADORS DE DELINQUÈNCIA I DE VICTIMITZACIÓ

Evidentment, per a calcular el nivell de seguretat ciutadana d'una ciutat o d'un barri, el primer tipus d'indicadors que se solen tenir en compte són els relatius als aspectes següents:

- la taxa de delinqüència que presenta el territori i que correspon al nombre de denúncies efectuades pels ciutadans que han estat víctimes d'un delictes;
- la taxa de victimització que presenta el territori, calculada mitjançant les recerques adequades.

Tanmateix, cal destacar que les taxes de delinqüència i de victimització no sempre són un índex fiable de la relació entre inseguretat i delinqüència, que massa sovint considerem òbvia. Les investigacions dutes a terme a Itàlia en els darrers anys mostren amb freqüència una relació inversa entre victimització i inseguretat: els victimitzats sovint són individus que no manifesten una por especial de la delinqüència, ni una inseguretat excessiva, i encara menys una ànsia de càstig especialment destacada.

Si partim de les estadístiques oficials, encara és més difícil determinar una relació de causa entre les taxes de delinqüència i d'inseguretat. Aquesta dificultat està determinada per nombrosos problemes. Molts experts estan d'acord que les xifres relatives a l'evolució de la delinqüència no descriuen la naturalesa real del fenomen, sinó només aquella part que es detecta a través dels agents de control, els quals poden manipular la informació en un sentit o un altre. A més a més, és

diffícil determinar les variables que porten d'un acte criminal a la seva formalització com a delicte, les quals estan relacionades amb la tendència de la víctima a denunciar el fet. Finalment, hi ha uns altres fets i situacions que, sense que es puguin considerar delictes, incrementen l'alarma social.

En resum, podem afirmar que menys delinqüència no implica necessàriament més sensació de seguretat. Efectivament, l'evolució dels indicadors pot no correspondre's amb l'experiència concreta dels individus i amb la seva sensació subjectiva de seguretat. Les persones sovint avaluen la seva exposició al seu risc de victimització o una experiència concreta de victimització segons paràmetres diferents dels que utilitzen els investigadors i els experts en delinqüència. El cas més evident d'aquesta situació és quan la persona que ha estat víctima d'un delicte no el denuncia. La majoria de la gent sovint prefereix subestimar els riscos que corre diàriament i que formen part de la seva vida quotidiana, encara que es tracti de riscos poc probables i llunyans, com ara l'ambiental o el tecnològic. Com ja hem vist, aquesta postura redueix l'estrès i proporciona a les persones una mena d'immunitat subjectiva contra els riscos que poden controlar.

Per la naturalesa dels problemes inherents a la relació entre delinqüència i seguretat podem parlar de dos paradigmes diferents que es confronten.

D'una banda, trobem una reflexió que dona per suposada la relació entre els delictes i la por que generen; segons aquesta reflexió, el delicte és el tema central al voltant del qual es dibuixen una sèrie de fenòmens, com la por de la delinqüència (*fear of crime*), la preocupació per la delinqüència com a fenomen social o les respostes a la delinqüència. Aquests fenòmens es consideren indicadors decisius per a conèixer la base del problema, és a dir, l'essència mateixa del delicte. Des d'aquest punt de vista, fins i tot la víctima, el paper de la qual adquireix més valor a primera vista, sovint actua com a informadora privilegiada del fenomen criminal.

D'altra banda, hi ha una reflexió que parteix del reconeixement d'una inseguretat igualment poc definida i en augment; segons aquesta reflexió, la seguretat no està necessàriament relacionada amb l'evolució de la delinqüència. En aquest context es presenta més aviat com una realitat difusa, un «procés mitjançant el qual s'ordena el món». Aquest plantejament recupera reconstruccions històriques detallades de l'aparició del sentiment d'inseguretat en el si de la societat i fa especial referència al procés de transformació social i a la relació entre la societat i l'Estat. A més, en aquest context en què el fenomen criminal adquireix una importància notable a causa de l'aparició de la inseguretat i de la ineficàcia de l'Estat, el sentiment d'inseguretat augmenta també per causa d'altres factors, no relacionats amb l'evolució de la delinqüència, dels quals parlarem àmpliament en aquest assaig.

3. INDICADORS RELACIONATS AMB LES POLÍTIQUES DE REPRESSIÓ I DE PREVENCIÓ

Les ambigüitats del fenomen de la inseguretat davant la delinqüència es reflecteixen també en els indicadors pensats per a valorar-la. Si bé de vegades els indicadors de delinqüència i de victimització poden mostrar amb certa precisió on es concentra la inseguretat, també és cert que poden facilitar indicacions i informacions no

del tot exactes relatives a la consistència real i a l'origen de les pors de la societat. Durant el transcurs d'una guerra, és molt probable que la inseguretat sigui alta, però aquest context no explica la distribució desigual de la inseguretat entre els diferents grups de la població. A aquests indicadors cal afegir-ne d'altres, com per exemple els relatius a polítiques de prevenció, entre els quals podem destacar els següents:

- visibilitat i eficàcia de les activitats de control i de repressió;
- aplicació de polítiques reals de prevenció: prevenció situacional, prevenció social i prevenció comunitària;
- importància del problema de la inseguretat en l'agenda política de les institucions.

148

Entre els indicadors que es tenen en compte per a valorar el nivell de seguretat d'una comunitat urbana, sovint s'inclou l'activitat repressiva duta a terme pels agents de control. Però l'activitat de control pot induir a una postura que no generi un sentiment de seguretat més gran. Pot passar que, com més detencions realitzin les forces de seguretat, més important sembli el risc de ser víctima d'un delicte, cosa que es tradueix en una alarma social més gran i en la reivindicació de més seguretat. De la mateixa manera, una major repressió no faria més que reforçar la imatge de la gravetat del fenomen i augmentar la demanda de repressió i, així, es generaria una espiral de resultats poc tranquil·litzadors. La presència contínua i evident d'agents de les forces de l'ordre a les zones definides com «de risc», si bé d'entrada pot donar seguretat, també pot provocar un clima d'estat de setge, una sensació contínua de tensió, difícilment conciliable amb la necessitat generalitzada de seguretat per a una convivència cívica.

Ben al contrari, els indicadors relatius a les polítiques de prevenció poden funcionar com a bons indicadors de la seguretat present en un medi urbà concret. La presència i la continuïtat de pràctiques de prevenció de la delinqüència poden fer canviar la percepció col·lectiva de la seguretat i de la inseguretat. Malgrat tot, segons les investigacions realitzades a Itàlia, no totes les activitats de prevenció assoleixen l'objectiu de reduir la inseguretat i la por. Alguns mètodes de prevenció són intrínsecament ambivalents, o sigui que cal ser molt prudent a l'hora d'utilitzar-los com a indicadors de seguretat i sempre s'han de documentar en relació amb els diferents contextos socials en què s'utilitzin. Per posar un exemple, la difusió de formes de prevenció comunitària «autogestionades» pels ciutadans manifesten, d'una banda, una percepció potser exagerada de la inseguretat, però, d'altra banda, si no incorren en comportaments xenòfobs o clarament polítics, poden crear un clima de pacificació en les relacions socials d'una comunitat local marcada per l'excés de conflictes.

3.1 La prevenció situacional

Les formes de prevenció adoptades per l'Administració local són, tal com he indicat abans, principalment de tres tipus: la primera s'ha definit com a *prevenció situacional* i suposa una sèrie d'accions enfocades a canviar les condicions

ambientals que afavoreixen la perpetració de delictes i el risc de victimització. Un exemple clàssic d'aquest tipus de prevenció són les accions encaminades a millorar la il·luminació d'una zona urbana. També hi prenen part institucions com la policia municipal i mesures administratives dissuasives. Les mesures preventives contra la delinqüència consisteixen, en primer lloc, a intensificar la vigilància formal mitjançant la redistribució i reorganització de les forces municipals en l'espai i el temps; per exemple: crear patrulles nocturnes i destacaments mòbils, concentrar la vigilància en certes zones de la ciutat, instituir vigilants «de barri», etc. En segon lloc, es basen en una col·laboració més estreta entre les diferents forces de l'ordre per al control del territori. En tercer lloc, la prevenció situacional compta amb una major professionalització de la policia municipal en activitats específiques de control i de mediació. Finalment, s'implanta l'ús de càmeres de vídeo connectades als centres de la policia per vigilar certes zones. Tampoc no s'han d'oblidar altres tècniques de control, com l'ús de barreres arquitectòniques i la protecció física d'algunes zones, com ara els parcs públics. Fins i tot les mesures per a evitar la prostitució es poden considerar una part de les polítiques de prevenció situacional. Si bé aquests indicadors són una mostra de l'interès de l'Administració per la seguretat, no sempre aconseguen disminuir la inseguretat, bé perquè sovint són discontinus i circumstancials, o bé perquè es duen a terme amb excessiva malícia i agressivitat, fins al punt de fer sentir amenaçats els ciutadans.

3.2. La prevenció social

Potser el millor antídote contra la inseguretat són les accions de *prevenció social*. Consisteixen en una sèrie de mesures adreçades a incentivar el desenvolupament socioeconòmic, a millorar la qualitat de vida, a superar la marginació i la desigualtat social i, fins i tot, a reduir els factors socials que causen els fenòmens de desviació. Les activitats de prevenció social han estat des de sempre les més utilitzades, però actualment han perdut rellevància a causa de la crisi de l'Estat de benestar. Les variables que es combinen en la definició de l'indicador de la prevenció social generalment estan determinades pels pressupostos econòmics que les administracions locals i central destinen a aquestes accions i per la importància que se'ls dona en els programes de política urbana. Normalment s'implanten a través d'accions de tutela o de rehabilitació per a grups «de risc» de desviació o delinqüència. La prevenció de la precarietat infantil i la drogodependència en són els dos aspectes principals, en els quals intervenen sovint la tasca dels agents de carrer, les mesures de reducció de danys, l'activitat de les associacions de voluntaris, etc., mentre que cada cop hi ha menys intervencions estructurals a càrrec de l'Estat de benestar.

Darrerament, la prevenció social travessa un procés de transformació. A les accions clàssiques de tutela dels individus «de risc» s'han afegit intervencions adreçades a tranquil·litzar la col·lectivitat i a integrar dins la comunitat els «responsables» de disturbis socials (prostitutes, bandes juvenils). Seguint aquesta postura, es difonen ràpidament accions d'integració social i de mediació de conflictes. A l'últim, cada cop són més freqüents les accions de tutela envers individus en perill de victimització i que són socialment vulnerables.

Com a indicador que sintetitza diversos tipus d'accions, la prevenció social ofereix força informació sobre l'evolució del sentiment d'inseguretat. En els contextos en què se'n fa, s'han reduït les pors i les tensions socials. Tanmateix, cal destacar que aquest tipus de prevenció fa molt de temps que depèn gairebé exclusivament de la voluntat dels agents i que no hi ha una projecció i una planificació real que coordini les diferents accions.

3.3. La prevenció comunitària

Finalment, la *prevenció comunitària* representa, si més no a Itàlia, un dels principals indicadors del nivell de seguretat percebut i perceptible per la societat local. Tot i així, com tots els indicadors, presenta ambigüitats. Si bé normalment el terme «prevenció social» fa referència a una sèrie d'accions que requereixen la participació directa dels membres de la societat local o de la comunitat i que, com veurem més endavant, es pot incloure dins l'indicador més ampli de «capital social», en altres casos pot adquirir un valor totalment diferent.

Tal com hem constatat, sovint la prevenció comunitària correspon a la mobilització de grups de ciutadans que se senten insegurs i que decideixen organitzar-se pel seu compte per vigilar, protegir, defensar i, si cal, «sanejar» l'espai social urbà en què viuen. La presència d'aquests grups organitzats de ciutadans és un indicador del nivell de seguretat percebut, ja que la seva missió és «protegir» dels perills i reivindicar un monopoli sobre la construcció de l'espai social. Sovint aquestes iniciatives tenen darrere una mentalitat «obcecada» amb la seguretat. Acusen les institucions d'haver-los abandonat i expressen sentiments d'intolerància envers els «altres». La seva acció col·lectiva s'expressa a partir d'arguments relatius a una inseguretat arrelada i profunda i a la identificació dels responsables d'aquesta inseguretat. El factor que podríem considerar més important és el fet que aquests grups de ciutadans aconseguen, en molts casos, restablir vincles socials desapareguts; crear una identitat comunitària perduda des de fa temps; identificar un «enemic» contra el qual dirigir les seves accions i al qual culpar de la seva inseguretat, i limitar, d'aquesta manera, les derivacions anòmiques de la inseguretat. Com veurem més endavant, aquests indicadors formen part d'una categoria més àmplia, la de les xarxes socials.

El darrer indicador que cal tenir en compte és la sensació d'abandó i de separació que tenen els habitants de les perifèries de les ciutats, provocada pel poc interès que les institucions mostren envers la realitat social i urbana d'aquests barris. Les investigacions efectuades a Itàlia demostren que hi ha una relació entre el sentiment d'abandó constitucional —el sentiment de formar part de la perifèria— i el sentiment d'inseguretat. Sovint la inseguretat és conseqüència de la sensació de ser un ciutadà de segona, d'estar aïllat de la comunicació política i institucional, d'estar abandonat a la pròpia sort. La baixada de nivell social i la marginació social i econòmica de certs barris, sovint d'aquells on hi ha grans zones d'habitatges socials i públics, es transformen en estigmes i prejudicis per als seus habitants, que alimenten la percepció de la seva precarietat i exclusió. En aquelles comunitats on es detecta aquest indicador, és inevitable trobar una inseguretat generalitzada.

4. INDICADORS AMBIENTALS I SITUACIONALS

Aquests indicadors tenen en compte:

- la qualitat del medi urbà, la qualitat dels serveis, la qualitat residencial dels habitatges i la qualitat urbana dels espais públics;
- la presència de nous elements urbans, com ara centres comercials, noves àrees urbanes residencials o centres d'orientació social.

Sembla que hi ha unes altres disciplines com l'arquitectura, la urbanística o la sociologia urbana que també concentren els seus esforços d'anàlisi en el tema de la inseguretat. Des de les primeres investigacions de l'escola de Chicago existeix la idea que les concentracions urbanes es caracteritzen pel seu paper «criminogenètic» i per la proliferació d'una inseguretat ontològica. Però els sociòlegs de l'escola de Chicago van establir clarament que el desenvolupament incontrolat i caòtic de la ciutat també contribueix al procés de segregació social i urbana. La manca de planificació urbana afavoreix l'aparició de formes extremes d'anòmia i de desorganització social. El naixement de colònies urbanes «racials» i de classe no és res més que el resultat previst d'aquests mecanismes socials.

Per tant, el tipus d'urbanisme, l'absència de planificació, la pobresa dels habitatges i la manca de serveis influeixen en la desintegració de les relacions socials i en l'aparició d'un sentiment d'inseguretat arrelat. L'anàlisi del context urbà presta una atenció especial als indicadors que aporten les dades sobre la relació entre l'organització del territori i la seguretat dels ciutadans. Si partim de la constatació que el fenomen d'inseguretat es presenta en diversos graus, el problema de la relació amb l'organització programada del territori es planteja normalment en tres àmbits: un primer àmbit relatiu a l'*ambient personal*, que fa referència a la seguretat personal de l'individu en el seu hàbitat; un segon àmbit relatiu al medi més ampli de la *zona de residència*, que afecta la seguretat col·lectiva, i, finalment, un tercer àmbit, el de la *ciutat en conjunt*, en la qual cada forma de desequilibri social constitueix un risc per a la seguretat col·lectiva.

Diverses recerques han demostrat que la seguretat social realment pot dependre de la integració dels espais en la ciutat i del canvi d'imatge dels barris de risc. Algunes presten una atenció especial al mecanisme que relaciona la inseguretat amb la reputació i l'estereotip que caracteritzen els barris perifèrics d'habitatges socials. La importància de la reputació en la problemàtica de les zones de risc es pot resumir de la manera següent: sigui quina sigui la realitat d'aquests barris, sempre se'ls defineix amb les mateixes característiques estereotipades i amb els mateixos tòpics.

Els indicadors ambientals s'han de concentrar, doncs, en l'anàlisi de la qualitat de les estructures urbanes, ja que aquestes incideixen especialment en el sentiment general de seguretat. Per a la formulació d'aquests indicadors es combinen diferents factors relatius a la presència dels aspectes següents:

- accions de recuperació urbana, que impliquen la restauració, el sanejament i l'embelliment de les àrees abandonades o degradades, com poden ser carrers, places, jardins, parcs, illes de cases, etc.;
- accions de reestructuració arquitectònica de les àrees formades per habitatges socials, a fi d'afavorir la sociabilitat i la possibilitat de preveure els comportaments;
- incentius per a la presència col·lectiva en àrees aïllades i marginades, gràcies a activitats culturals, comercials, esportives o de socialització;
- criteris especials en la concessió de llicències per a locals públics, discoteques, bars, etc.

Aquesta sèrie d'accions urbanístiques s'han implantat recentment a Itàlia dins el context de programes de recuperació urbana denominats *Contratti di quartiere*, en els quals es combina l'experiència dels *contract de ville* francesos i dels *contract du quartier* belgues. Aquests programes, finançats pel Govern central i per les administracions locals, no només tenen com a objectiu la recuperació urbanística mitjançant l'establiment de noves tècniques de programació per al desenvolupament del territori urbà, sinó que també tenen en compte la participació dels habitants en la planificació del territori i en la definició de les seves necessitats d'habitatge, residencials i relacionals. A partir del que els indicadors revelen de l'efecte d'aquests projectes en diverses ciutats italianes és fàcil concloure que, en aquestes situacions, la recuperació urbana provoca un augment favorable de la seguretat.

5. INDICADORS SOCIALS I RELACIONALS

5.1 La vulnerabilitat social i la posició social

Fins ara ens hem ocupat d'aquells que podríem definir com a indicadors de seguretat objectius, és a dir, el conjunt de variables que no estan sota el control directe dels individus que experimenten la por i que depenen d'accions complexes sovint iniciades per les institucions, ja siguin accions orientades a reduir la delinqüència o a tranquil·litzar els membres de la societat local. A partir d'ara, però, mirarem de definir els indicadors que depenen directament de les accions dels membres de la societat. En la definició d'inseguretat i de por de la delinqüència, els criminòlegs sovint mencionen el problema de la delinqüència i afirmen que la por n'és una conseqüència. En canvi, en el plantejament que s'ofereix aquí vull tractar el segon element: la por i la inseguretat com a fenomen mereixedor d'una reflexió sociològica.

Investigacions recents realitzades en algunes ciutats italianes han demostrat que una situació de vulnerabilitat que es deu, per exemple, a la manca de feina, a la precarietat laboral o a problemes de salut física o psíquica, sovint va acompanyada de dificultats i de desconfiança en les relacions socials, ja siguin amb veïns, companys de feina o amb altres habitants del barri. En aquest cas, tal com hem indicat al principi, la situació d'aïllament social redueix el control subjectiu de les

situacions de la vida i provoca una inseguretat generalitzada i un distanciament progressiu dels individus que ocupen un mateix espai social.

La seguretat i la inseguretat sovint són fenòmens subjectes a una intensa tasca de construcció social. La seva percepció depèn de les estructures d'acció social que els individus constitueixen i de la dinàmica relacional que ells mateixos estableixen, sovint de manera inconscient. La percepció de la seguretat depèn de la posició social que ocupen les persones. Les diferents posicions socials, que com ja sabem estan determinades per la combinació de capital cultural i econòmic, també determinen diferents tipus de seguretat o de inseguretat.

Entre els factors que influeixen en la percepció de la seguretat urbana s'han de tenir en compte, per tant, les variants subjectives, que contribueixen notablement a la construcció social del sentiment de seguretat o d'inseguretat: l'edat, el sexe, la salut, el grup ètnic, el nivell cultural, la professió, el sou, la posició social o la filiació política. L'associació d'algunes d'aquestes variables —sobretot el sexe, l'edat i el sou— contribueixen a definir l'índex complex de la «vulnerabilitat social». Aquest índex té una influència directa en el sentiment generalitzat d'inseguretat, que, alhora, està relacionat amb la delinqüència, tot i que d'una manera menys directa i més limitada. És sabut, per tant, que les persones d'edat avançada, tot i que surten menys i que, per tant, estan menys exposades al risc de delinqüència, tenen un sentiment d'inseguretat alt.

El sexe és una de les variables més significatives en relació amb la por d'alguns tipus de delictes. A més que les dones tenen més por que els homes, els delictes que temen uns i altres són molt diferents: els homes afirmen que es consideren víctimes probables de delictes contra la propietat, mentre que les dones temen els delictes de caràcter sexual o contra la seva persona. En general, les investigacions centrades en les diferències entre homes i dones demostren que el comportament que uns i altres consideren arriscat no és el mateix. Les dones perceben el perill que les envolta de forma diferent dels homes i mostren més preocupació en els medis urbans i públics. En resum, els factors que exposem tot seguit expliquen per què hi ha més índex de por entre les dones que entre els homes: la victimització oculta, la generalització de les experiències de victimització, la vulnerabilitat i la neutralització de la por per part dels homes.

A més de les variables que hem resumit abans, també contribueixen a la construcció d'un índex sintètic de «vulnerabilitat social» els factors de tipus sociorelacional, com ara la integració social i la situació en les xarxes de veïnatge, i altres factors subjectius, com ara l'estat de salut, el nivell cultural i el sou. Pel que fa a les categories concretes de les persones —per exemple, les persones d'edat avançada—, hi ha uns altres factors que amenacen el seu benestar, com ara la incertesa de rebre la pensió, les malalties o la pèrdua de la persona estimada. Tots aquests són factors subjectius que interaccionen amb la representació de la pròpia seguretat. Però és sobre tot el caràcter de les xarxes relacionals el que defineix la generalització de la seguretat.

5.2 Indicadors sociorelacionals: l'anàlisi de xarxes

L'anàlisi de la qualitat de les xarxes socials en què està inclòs l'individu és un indicador molt útil per a explicar l'origen i l'evolució del sentiment d'inseguretat. La

natura de les xarxes socials de les quals els membres de la societat formen part no només aporta informació sobre la possibilitat que experimentin sentiments d'inseguretat, sinó també sobre la intensitat i la velocitat de la propagació d'aquests sentiments. Les xarxes tenen relació amb la materialització de les relacions socials entre individus i són les estructures que caracteritzen la societat local i que creen les condicions de base del seu benestar o del seu malestar, com veurem quan parlem del capital social.

Utilitzant la tipologia de les xarxes socials establerta per Claude Fischer, s'ha observat que la preocupació per la seguretat s'autonomitza i s'autoalimenta amb més intensitat com més participa l'individu en les xarxes de socialització *multiplex*, cosa que mostra la densitat i la pluralitat de les relacions de l'individu amb altres membres de la societat. Aquest tipus de relacions de xarxa normalment es troba en l'ambient comunitari de les ciutats petites de comarques, on es tendeix a fixar uns valors nominatius precisos compartits col·lectivament, o bé en els barris socialment homogenis que es troben al límit de la segregació. D'altra banda, allà on hi ha xarxes socials del tipus *uniplex*, és a dir, relacions funcionalment diferenciades, elegibles i dotades de més autonomia —condicions que corresponen a l'autonomia individual que s'adquireix en virtut de l'estil de vida individual i emancipat—, la preocupació per la seguretat adopta un caràcter més racional, determinat en part per la valoració personal dels perills percebuts i de l'exposició al risc de victimització, si bé, com veurem, no hi ha cap persona totalment aliena a la influència de l'ambient social en què viu.

L'anàlisi de les xarxes permet, a més, explicar com es propaga la inseguretat. La difusió de la por a través de les xarxes d'amistat és un fenomen fàcil de constatar, sobretot en aquells veïnats on el coneixement mutu és molt freqüent i on el «xafardeig» és un factor d'integració social. En situacions d'aquesta mena la intimitat és escassa, perquè si es vol obtenir l'amistat o l'ajuda dels veïns, dels pares o dels amics, cal acceptar aquests rituals de reciprocitat comunicativa i de creació del sentiment de comunitat local. És evident que els casos de victimització són un dels temes principals del xafardeig i que se'n pot accentuar o reduir l'aspecte dramàtic. L'èmfasi comunicatiu que es posa en determinats esdeveniments que han succeït a individus de la comunitat o que formen part de les xarxes més àmplies de coneixences d'aquests individus, augmenta la preocupació dels membres de la comunitat de poder-ne ser víctimes ells mateixos. La construcció social del risc adquireix legitimitat en els contextos culturals; en aquests contextos, els judicis de valor i les estratagemes culturals que atribueixen un sentit als esdeveniments tenen un paper crucial (Kemshall, 1997).

Els perills, sotmesos a aquest procés argumental, sovint adquireixen dimensions excepcionals. La densitat relacional, en lloc de reduir la percepció del perill extern, tal com afirmen els partidaris de la cohesió comunitària, la fa augmentar, i sovint mitiga la por personal i la transforma en una cohesió més estreta contra «l'enemic». Tal com alguns afirmen, la percepció subjectiva dels perills ambientals està íntimament relacionada amb el nivell d'integració personal en les xarxes socials. Els individus menys integrats es preocupen més per ells mateixos i per la seva família, però no els afecta especialment la delinqüència en general.

5.3 La distribució social del risc

La vulnerabilitat social i la naturalesa de les xarxes socials ens remeten a un altre tipus d'indicador que podem definir com a «distribució social del risc». El fet de pertànyer a un grup social no només intensifica determinats prejudicis i certes conviccions, sinó que també influeix en les decisions de cadascú i en les seves pors més remotes. L'assumpció d'un risc, com el d'estar exposat al perill de convertir-se en víctima, no és una qüestió de tria personal. Se sap que si una persona pren una decisió important sense consultar ni tenir en compte els consells de les persones properes rebrà nombroses crítiques i, sobretot, no rebrà cap ajuda si finalment resulta que l'opció triada no ha estat encertada. Tal com afirma Mary Douglas, les influències que rep la percepció del risc sempre són socials.

La valoració del risc, com a comportament racional de cadascú, contribueix de manera molt limitada a l'origen de la inseguretat. És més habitual que la percepció del risc i, com a conseqüència, l'aparició de la por, depenguin de qüestions vinculades amb les idees comunes sobre la justícia, la igualtat o la distribució social de les despeses i els beneficis. Si tenim en compte que els riscos socials (el risc d'atur, el de malaltia, el de marginació, etc.) estan distribuïts de forma desigual entre la població, és evident que la inseguretat també es reparteix de forma desigual. No cal dir que els pobres corren més riscos i que, per tant, ens trobem davant d'una distribució del risc que reflecteix la distribució del poder i del nivell social. Aquesta situació no només es reflecteix en el nivell real de risc (empíricament els pobres tenen més probabilitats de ser objecte de violència que els individus que gaudeixen d'una situació acomodada), sinó també en la consciència d'estar menys protegits, abandonats als perills del món, a mercè dels esdeveniments.

La redistribució social dels riscos alimenta les ànsies col·lectives de manera diferent en les diferents classes socials. La impressió de desordre social palpable en determinades zones urbanes i la impotència demostrada per les autoritats públiques a l'hora d'afrontar-lo es fa palesa en la por de la delinqüència. Com ja hem vist, doncs, cal recórrer a la noció de «vulnerabilitat social», que replanteja en termes més problemàtics el tema de la qualitat de vida. La demostració de la por de la delinqüència és, en el fons, l'experiència dels que se senten particularment vulnerables a causa de la precarietat de la seva posició social. Tanmateix, també emergeixen noves inseguretats en grans sectors de la classe mitjana a conseqüència de la multiplicació de les incertituds plantejades per l'actual context social global.

Tot i així, es pot afirmar que la inseguretat és una conseqüència directa de la reforma neoliberal de l'*Estat de benestar*, que ha alterat profundament el repartiment social dels riscos. La inseguretat social esdevé així una expressió de la «veu» social que tracta problemes poc relacionats amb la delinqüència. Darrere la denúncia de la inseguretat s'amaguen altres motius a més de la por de la delinqüència i del delictes. El fet que les persones menys protegides materialitzin la seva precarietat en la por de la delinqüència suposa un interessant problema sociològic: res no explica per què la queixa, la veu, la protesta, se centra en el fenomen de la delinqüència.

Una resposta a aquest interrogant radica en el fet que les reivindicacions «d'ordre i càstig» han esdevingut un dels principals canals d'expressió del malestar, o més aviat un dels rars canals que encara transmeten peticions polítiques, davant les ara febles reivindicacions més clàssiques de protecció econòmica, sanitària o laboral adreçades a l'Estat social. Dit d'una altra manera, quan l'únic àmbit en què s'admet la intervenció pública és el penal o, en el millor dels casos, el de la repressió dels comportaments anormals, la reivindicació social de seguretat no pot anar en una altra direcció.

5.4 Indicadors de capital social

156

5.4.1 *El capital social*

Els indicadors de capital social reflecteixen una sèrie de recursos socials que poden trobar-se a les societats locals i que afavoreixen la seguretat de la comunitat mateixa. Els indicadors de capital social són força complexos, però actualment hi ha una gran quantitat de publicacions que parlen de la possibilitat d'utilitzar-los amb un cert grau de validesa empírica i heurística. El capital social té molt a veure amb la naturalesa de les xarxes socials, però no s'hi limita; per tant, s'ha d'analitzar amb una metodologia particular.

El desenvolupament econòmic i social de les societats nacionals i locals depèn sovint de la presència d'un determinat nivell de capital. Cada cop hi ha més oportunitats que depenen de l'expansió del capital en el sentit més ampli. La definició de capital total d'una societat local inclou el *capital físic i natural*, és a dir, la producció de béns instrumentals tangibles, materials o monetaris; el *capital humà* o cultural (Bourdieu), constituït per les aptituds, els gustos, l'estil de vida, els models culturals i les habilitats d'una persona, i el *capital social*, del qual parlarem a continuació.

El capital social és un recurs per als actors individuals i col·lectius que es troba en la xarxa de les seves relacions socials més o menys duradores. Per tant, queda «inclòs» (*embodied*) en les relacions socials d'una determinada duració: aquelles en què els individus es troben inclosos (relacions de parentiu o de classe social) o bé aquelles que construeixen de manera activa durant la seva vida (relacions d'amistat o de coneixença establertes en els diversos cercles socials dels quals ha format part l'individu). El capital social no es pot reduir al conjunt de les propietats individuals de cada persona. No es troba ni en els béns materials ni en l'individu, sinó que és inherent a l'estructura de les relacions entre les persones. Aquestes relacions es poden concebre con a forma de capital, perquè produeixen valor material i simbòlic. Per a cada membre de la societat representen un recurs o un vincle. El capital social es compon de relacions de confiança (fortes i febles, d'extensió variable i relacionades entre si) adreçades a afavorir la capacitat de coneixement i de comprensió, l'intercanvi d'informació, la col·laboració mútua i la cooperació per a la consecució de fins comuns. Es tracta, bàsicament, de relacions formals o informals de reciprocitat, regulades per normes que defineixen de manera més o menys flexible la forma, el contingut i el límit dels intercanvis, i que esdevenen eficaces gràcies a sancions de tipus intern i extern imposades a l'individu.

Tal com afirma Bourdieu, aquesta xarxa de relacions és el producte, intencionat o no, d'estratègies d'inversió social orientades a la constitució i la reproducció de relacions socials utilitzables en el temps, és a dir, de relacions durables i útils, adreçades a proporcionar beneficis materials i simbòlics. Aquestes relacions amplien la capacitat d'acció dels actors individuals i col·lectius i, si són prou esteses, també amplien la capacitat d'acció del sistema social. Per aquest motiu, el capital social sovint es caracteritza com a *bé públic*, més que no pas recurs individual. Val a dir que les persones que mantenen i reforcen de manera activa aquestes estructures de reciprocitat no només produeixen beneficis per a ells mateixos sinó també per a tots els individus que en formen part.

5.4.2 Els indicadors

157

El capital social és la matèria primera de la societat civil. Està compost per milers d'interaccions quotidianes entre les persones. No està localitzat, tal com hem vist, en els individus o en l'estructura social, sinó en l'espai entre els individus, per això no és propietat d'una organització, del mercat o de l'Estat, si bé aquestes institucions poden afavorir-ne la producció. El capital social és un fenomen que es produeix «de baix a dalt»: el creen els individus que formen connexions i xarxes socials basades en la confiança, en la reciprocitat mútua i en les normes d'acció.

El capital social està relacionat amb els processos que tenen lloc entre els individus que estableixen xarxes, normes, confiança social i que fan possible la coordinació i la cooperació per un benestar mutu. Es pot augmentar el capital social treballant conjuntament de manera voluntària en organitzacions igualitàries. Nosaltres xerrem, ens relacionem i creem certa confiança social que, quan s'acumula, permet als grups socials i a les organitzacions desenvolupar la tolerància necessària per a resoldre els conflictes.

Moltes vegades, el grau d'integració social, la força dels lligams socials i la confiança condicionen el nivell del capital social d'una comunitat i ajuden a explicar el naixement de la inseguretat. Quan manca la confiança, que és un recurs del qual cal tenir cura i que cal alimentar, és inevitable que regni la por.

A partir de les investigacions sobre el capital social es poden definir determinats indicadors:

a) La participació

És crucial per a tots els usos del concepte de capital social i per a identificar xarxes més o menys denses de relació entre els individus i els grups. Les persones es relacionen amb altres gràcies a diverses associacions que es produeixen en un mateix nivell i que han de ser voluntàries i igualitàries. El capital social no el generen els individus que només actuen pel seu interès, sinó que depèn de la propensió a la sociabilitat, de la capacitat de formar noves associacions i xarxes.

b) La reciprocitat

El capital social no implica un intercanvi immediat i formal basat en un contracte comercial i legal, però sí que implica la combinació d'un altruisme a curt termini

amb interessos propis a llarg termini. Els membres de la societat ofereixen un servei als altres o actuen en benefici dels altres a un cost personal, però amb l'expectativa que, a canvi, rebran la mateixa ajuda quan els calgui. En una societat local on la reciprocitat és forta les persones es preocupen pels interessos dels altres.

c) La confiança

La confiança implica la voluntat d'assumir riscos en un context social basant-se en la certesa que els altres actuaran segons les expectatives i que hi haurà una cooperació mútua. El concepte de confiança té tres dimensions diferents: la confiança en un mateix, la confiança en els altres (o intersubjectiva) i la confiança en el sistema i les institucions. La combinació d'aquests tres aspectes configura un concepte de confiança que passa a formar part del capital social. La confiança és, bàsicament, una expectativa d'experiències amb significat positiu per a la persona, establerta sota condicions d'incertesa, però amb la presència d'una càrrega cognitiva i/o emotiva que fa que sigui més que una simple esperança.

158

d) La solidaritat

La solidaritat passa a formar part del capital social quan els intercanvis i les obligacions que s'estableixen entre les persones depenen de la solidaritat del grup del qual formen part (confiança interna) o de les recompenses o sancions que el grup determina quan la persona fa (o no) el que se n'espera (confiança externa). El fet de formar part d'una secta religiosa, d'un club, d'una maçoneria, d'un partit polític o d'una comunitat ètnica implica obligacions i expectatives dins del grup, i projecta fora del grup la certesa que es compliran les obligacions adquirides per un membre del grup envers un altre. Si hi ha lligams forts i duradors, el capital social té tendència a assumir una connotació solidària que marca, sobretot, els grups amb límits definits i sovint infranquejables, com les associacions secretes i il·legals, o els guetos ètnics. En aquest cas, tal com hem comentat, el capital social esdevé un recurs de tancament que pot limitar la innovació social.

e) Les normes socials

Les normes socials garanteixen la confiança en què es basa l'intercanvi que les persones efectuen entre elles. Com ja assenyalava Durkheim, les normes socials serveixen per a garantir el respecte dels acords contractuals i el bon resultat dels intercanvis. En l'accepció que estem utilitzant, impliquen una mena de control social informal que redueix la necessitat de sancions més formals, institucionals i legals, ja que implica la internacionalització d'unes regles d'honestedat. Les normes socials normalment no són escrites, sinó que es componen de fórmules comprensibles, ja sigui per a determinar el model de comportament previst en un cert context social, o per a definir quin tipus de comportament té l'aprovació social. En els casos en què hi ha un nivell alt de capital social, es cometem pocs delictes i els agents de control són poc necessaris. En els casos en què hi ha un capital social baix i poques normes socials, les persones només cooperen en accions conjuntes sota un sistema de regles formals i de control social assegurades pels organismes públics.

f) Els béns comuns i la proactivitat

L'efecte combinat de la confiança, les xarxes i la reciprocitat resulta en una societat local cohesionada, amb una propietat compartida dels recursos comuns. Els *béns comuns* fan referència a la creació de recursos comuns que no són propietat de ningú però dels quals es beneficia tothom (per exemple, els parcs, els jardins o els espais comuns de socialització). Només és possible mantenir els béns comuns en benefici de tots si existeix una forta ètica de confiança, mutualitat i sancions socials informals i efectives contra els que van «per lliure».

Per a poder dur a terme aquest manteniment cal adoptar un sentit d'eficàcia personal i col·lectiva, un compromís actiu i voluntari dels ciutadans en una societat local participativa, i això és molt diferent de rebre serveis passivament. El capital social fa referència a les persones que defineixen el seu destí i que es comprometen amb els altres.

La taula següent mostra els elements i els continguts relacionals (indicadors) que contribueixen a la formació del capital social, així com les característiques estructurals de les xarxes socials que el formen. La presència o absència d'aquestes relacions contribueix a la formació de diverses categories de capital social:

Indicadors: tipus de xarxa	Participació	Reciprocitat	Confiança	Solidaritat ètnica i política	Normes socials	Accions i béns comuns
Familiar		x		x		
Amical		x				
Local	x	x		x	x	
Comunitària				x	x	x
Funcional	x	x	x			
Jeràrquica	x			x		
Estructural forta				x	x	x
Estructural feble	x	x	x			
Institucional	x		x		x	

5.5 Capital social i seguretat

Com actuen aquests indicadors sobre la percepció de la seguretat i de la inseguretat en una societat local? El capital social presenta una natura doble i ambivalent. D'una banda, la seva presència afavoreix el desenvolupament positiu d'una societat local en termes econòmics, polítics, d'organització, de control i de seguretat. Però, d'altra banda, una comunitat al mateix temps pot trobar en el capital social vincles que obliguin els seus membres a compartir i a acceptar eleccions i

posicions socials que els individus poden no compartir. Sigui com sigui, la clau del capital social és la *capacitat o habilitat* d'un individu o d'un col·lectiu d'utilitzar-lo en el sentit que li convingui. Les *fonts* del capital social no coincideixen amb els beneficis que se'n poden treure, de la mateixa manera que les *característiques estructurals* de les xarxes que formen el capital social són diferents dels continguts d'aquests lligams, els quals defineixen les diferents formes de capital social, com ara les obligacions, els canals informatius, la confiança, les normes o les sancions efectives.

El capital social, com a conjunt d'estructures socials potencialment disponibles per a què tothom les reconegui i les utilitzi per al seu interès, no sempre es tradueix automàticament en una millora de les condicions de vida i de la seguretat de la comunitat. En una situació marcada socialment i individual per la solitud i l'individualisme anòmic, és probable que les formes estretes de solidaritat, sentiments comunitaris, estructures socials fortes i xarxes socials denses i estretes alimentin el sentiment col·lectiu d'inseguretat, que només s'alleugirà amb la definició d'un enemic i d'un boc expiatori. El capital social només s'activa quan es defineix un enemic i, aleshores, se li pot trobar una aplicació conflictiva i exclusiva.

6. CONCLUSIONS: PER A UNA SOCIOLOGIA DE LA INSEGURETAT

Per a acabar aquesta intervenció, voldria introduir alguns temes relacionats amb una reflexió sociològica de la inseguretat social desenvolupada paral·lelament a altres directrius de recerca més àmplies, i que intenta captar la complexitat d'un fenomen que pertany més a la matèria d'estudi de la sociologia que no pas a la d'altres disciplines, com ara la criminologia o el dret.

El creixement de la inseguretat social i del seu subproducte particular, la *por a la delinqüència*, posa de manifest les dificultats que estan afrontant els responsables d'establir una nova política criminal i, a més, posa en relleu problemes sociològics d'un abast més gran, als quals sovint no es presta prou atenció. La primera observació fa referència a les característiques particulars de la societat moderna. La teoria segons la qual l'arribada de la modernitat ha propiciat el naixement d'un ordre social més feliç i segur, avui dia és qüestionada per l'evidència pragmàtica d'un món ple de perills. La segona observació fa referència a la manca social de «seguretat ontològica», que és l'origen de la resta de preocupacions, temors i pors. Els processos de transformació originats per la modernitat generen en tots nosaltres un estat d'inseguretat ontològica contínua i profunda. El sentiment de por genera en el nostre inconscient la percepció de les incerteses que envolten el conjunt de la humanitat.

La seguretat ontològica és la base de l'actitud de la majoria de les persones que confien en la continuïtat de la seva identitat i en la constància del medi social i material en què actuen. Aquesta seguretat està íntimament relacionada amb la rutina, amb els «fets naturals de la vida», i depèn de la difusió dels hàbits i de la familiaritat de les relacions. La possibilitat de preveure les petites rutines diàries proporciona un sentiment de seguretat psicològica però, quan s'alteren aquestes

rutines per qualsevol motiu, s'ocasionen estats d'ansia que poden inquietar i alterar fins i tot les facetes més sòlides de la personalitat (Garfinkel, 1967).¹ L'organització i la gestió de la «seguretat ontològica» és un dels principals problemes d'aquesta societat moderna de final de segle, perquè obliga tothom a controlar les seves ansies (Walklate, 1998).

Una de les fonts d'inseguretat, estudiada per l'etnometodologia, és la infracció de les regles comunicatives, que provoca la desaparició de la confiança dipositada en el proïsme com a agent creïble i competent, i que provoca ansies existencials en forma de sospites i d'hostilitat. Normalment aquestes situacions es donen com a conseqüència de l'aparició d'*outsiders*, individus aliens a l'ambient social en què se sol viure, i que en la majoria dels casos es tracta de joves agrupats en bandes. En altres casos, la infracció dels hàbits socials és el resultat de la ràpida transformació de l'ambient local, per exemple, com a causa d'un canvi en el mercat immobiliari o d'operacions especulatives. Ja se sap que la vida moderna imposa la convivència amb estranys, però viure amb estranys ha implicat sempre una vida precària, enervant i comprometedora (Bauman, 1993, 165). L'adaptació a aquesta situació pren sovint les característiques de la «desatenció civil» goffmaniana, que tanmateix amaga molts cops comportaments com ara «estar per sobre dels mortals» o la incertesa de l'elecció entre fer front a les circumstàncies o no. També pot arribar el cas, com suggereix Bauman, que la incertesa endèmica relacionada amb la presència dels estrangers es redueixi amb l'esforç continu de controlar la construcció de l'espai social.

La manca d'adaptació, és a dir, la dificultat d'establir una distància cognitiva entre un mateix i els altres, provoca la desestabilització del sistema d'orientació i la baixada del llistó de la tolerància a la frustració. La manca de seguretat, causada per la manca de control sobre les circumstàncies de la vida és, com se sap des de fa temps, causa d'ansia i fins i tot de neurosi. La percepció de la seguretat depèn, en últim extrem, de l'acceptació o del rebuig del medi físic i social (Sullivan, 1937). La demanda de seguretat, que de vegades prové dels individus però prové més habitualment dels grups més o menys consolidats, incorpora, en aquesta perspectiva, la reivindicació del dret exclusiu de construir l'espai social basant-se en criteris propis i no negociables. Amb això es pretén, més exactament, reivindicar un dret que es veu amenaçat per la presència «forastera». En aquest cas la demanda de seguretat, com a dret de construir el propi espai social, pot concretar l'ansia difusa, unificar les pors en un perill concret i tangible (el criminal, l'immigrant, el drogoaddicte...) que es pot combatre i mantenir allunyat.

La situació moderna es caracteritza per un sentiment d'inseguretat individual i col·lectiu que mai no podrà controlar-se de manera definitiva, perquè és la mateixa societat qui l'alimenta. Tal com indicava Georg Simmel, l'estranger apareix en el punt de trobada entre l'economia monetària i la vida intel·lectual, en aquest espai social principalment modern. La seva presència redissenya les relacions socials i hi imprimeix característiques com la fugacitat, l'objectivitat, la impersonalitat, la

1. GARFINKEL, H. *Studies in Ethnomethodology*. Prentice Hall: Englewood Cliffs (N.J.), 1967, p. 35-36.

generalitat, la indiferència o la llibertat. Alhora, aquesta presència pot causar inquietud, temor, ànsies, tensions i conflictes. La figura de l'estranger és, doncs, per a Simmel, la metàfora de la modernitat, la síntesi d'una transformació que substitueix els cercles socials estrets i exclusius del passat amb grups socials amplis, diferenciats, dotats de xarxes relacionals àmplies i flexibles, en els quals l'individu descobreix la seva llibertat (Simmel, 1903). La particularitat de la civilització moderna es materialitza al voltant de la forma sociològica de l'estranger, en la qual coexisteixen la llibertat i el distanciament, la reserva i la indiferència, la curiositat i l'aversion. Podríem dir que si els estrangers no existissin s'haurien d'inventar. Només així, com ja succeeix cada dia i a gran escala, la societat moderna podrà continuar reproduint-se. Però d'aquesta manera és gairebé inevitable que també creixi la inseguretat.